

Friedrich Puksoo
121. sünniaastapäevale
pühendatud ettekandepäev
RAAMATUST,
RAAMATUKOGUST,
RAAMATUKOGUHOIDJAST

24. jaanuaril 2011

Tartu Ülikooli Raamatukogu konverentsisaalis

TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU

Tartu 2011

Kriis eestikeelsete raamatute väljaandmise 1920ndatel

Ilmar Vaaro

Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia

Umberto Eco on täheldanud, et praeguse majanduskriisi ainuke turg, mis pole nii palju kannatanud, on kirjastamine. 1923.-1924. aasta Eesti majanduskriis polnud ülemaailmne ega regionaalne, vaid üksnes meid puudutanud lokaalne kriis, mis oli tingitud siinse juhtkonna vigadest. Ettekanne püüab leida vastust küsimustele, kas kriis puudutas ka eestikeelsete raamatute väljaandmist ning kui siis millisel määral.

Raamatuloolistes ülevaadetes on kriisi sõna harva kasutatud, kõige rohkem teoses „Eesti raamat 1525-1975“. Käesolevas ettekandes käsitletakse raamatu mõiste all trükitud ja köidetud 49st leheküljest alates väljaandeid.

Üldiselt iseloomustab eestikeelsete raamatute arvukust astmeline kasv, kus taseme saavutamise järel hoitakse seda aasta või paar ning siis liigutakse uutele kõrgustele. 1923. aastal tõustakse uutele kõrgustele võrreldes aastatega 1920-1922. 1924. aasta tõi kaasa uue tõhusa tõusu ning langus saabus alles 1925. aastal, kuid kukkumine jäi kõrgemaks kui aastate 1920-1922 tase. 1926. aastal liiguti 1923. aasta ning 1927. aastal 1924. aasta tasemetel.

1923. aasta võrdluses 1922. aastaga on kõige suurem erinevus ilukirjanduse osas, kus toimus väljaantava kahekordistumine. Välistõkeline proosa saavutas ülekaalu omamaise üle. Eesti proosas oli suur osakaal kordustrukid. Välistõkelise proosa skaala suurenes. Vaatamata proosa arvukuse kasvule pole 1939. aasta „Täieliku Eesti raamatuturu kataloogi“ järgi 1923. ja 1924. aasta proosaraamatuid järel oluliselt rohkem kui naaberaastate omi.

Proosateoste tiraažid ei tee 1923. ja 1924. aastal läbi suuri korrektiive võrreldes 1922. aastaga. Järgnevatel aastatel kuni 1929. aastani väheneb tiraažide ülempiir, alampiiir jääb samale tasemele. Pankrotistunud kirjastusi („Varrak“, „Odamees“) iseloomustas idealistlik lähenemine. Noor-Eesti Kirjastuse aitas välja Oskar Luts teoste avaldamine. Kirjastus „Loodus“ võttis 1925. aastal suuna ilukirjanduse väljaandmisele.

Palju raamatuostjaid oli Esimese maailmasõja lõppjärgus, kui raha liikus palju ning tarbeasju oli vähe. Rahulikumate aegade saabudes soovisid inimesed „osta enne saia, uut ülikonda, ka pähklipuust mööblit, siis alles raamatut“ (Daniel Palgi). Uuesti hakkas raamat rohkem hinda minema 1926. aastal, kui inimestel oli juba kogunenud jõukust ning ilmus tähelepanuväärseid teoseid.

1925. aasta 1. jaanuarist hakkas kehtima Avalikkude raamatukogude seadus. Retla Rahvaraamatukogu Seltsi raamatukogu soetas aastatel 1922-1926 raamatu ilmumise või

sellele järgnenud aastal 32% raamatutest ning hilisematel aastatel 68%. Eesti Kultuurkapitali seadus võeti riigikogus vastu 5. veebruaril 1925.

Aastate 1923-24 majanduskriis puudutas eestikeelsete raamatute väljaandmist ja levikut otseselt ning kaudselt. Samas lühiajalisena aitas ta turgu korrastada ning leida uusi väljundeid nii kirjastuste kui ühiskonna poolt.

Bernard Kangro ja eesti raamat paguluses

Anne Valmas

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu

2010. aasta septembris oli Bernard Kangro 100. sünniaastapäev. Tema poole sajandi pikkune raamatuelu kodumaast äralõigatuna mõjutas tugevalt kogu eesti kultuuri paguluses. Bernard Kangro oli kõige enam tuntud kirjanikuna, kuid tegutses ka kirjandusloolasena, kriitikuna, kirjastajana, toimetajana ja bibliograafina. Kõike seda võimaldas tohutu töövõime, kuid samuti missioonitunne, mis sundis eesti kultuurielu traditsioone välismaal edasi kandma ja looma eesti kirjandusele levikuvõimalusi.

Prof. Grebjonkini raamatukogu saatusest ehk Helene Johani raskeim eesti kultuuri huvides tehtud töö

Larissa Petina

Rahvusraamatukogu

Eesti Rahvusraamatukogule pühendatud trükiallikates mainitakse Peterburi professori Aleksander Grebjonkini (1881–1942) raamatukogu iga kord, kui jutt on kogude ajaloo sõjajärgsetest aastatest ning tolleaegsest Eesti NSV Riikliku Avaliku Raamatukogu energilisest direktorist Helene Johanist.

Vaatamata Grebjonkini raamatukogu aukartust äratavale suurusele (26000 trükist), ekspertide kõrgele hinnangule (raamatukogu väljaviimiseks oli vaja hankida Leningradi Mälestiste Kaitse Riikliku Inspektsiooni luba) ning Helene Johani kõlavale tunnistusele sellest, et professor Grebjonkini raamatukogu ostmine oli tema elu raskeim eesti kultuuri huvides tehtud töö, me siamaani ei tea õieti midagi nii sellest märkimisväärsest raamatukogust, kui ka tema omanikust.

Ühest küljest selline olukord tekkis sellepärast, et olemasolevad arhiivi- ning trükiallikad on äärmiselt vaesed, teisest aga sellepärast, et suurte raskustega Tallinna toodud raamatukogu ei säilitatud tervikuna, vaid puistati laiali tolleaegses Riikliku Avaliku Raamatukogu reservkogus.

Prof. Grebjonkini eluloolisi andmeid on mul õnnestunud hankida terahaaval vähestes Venemaa arhiivi- ning trükiallikatest (tähtsamad on paar lühikest artiklit, mis suhteliselt hiljuti ilmusid kahes Venemaa biograafilises leksikonis). Mis puudutab aga professori raamatukogu, selle isegi virtuaalne taastamine tervikuna ei ole enam võimalik (raamatud suunati mitte ainult Rahvusraamatukogu, vaid ka Hoiuraamatukogu fondidesse). Siiski lubab rohkem kui 20-aastane töö RRI reservkoguga mul käesolevas ettekandes enam-vähem täpselt iseloomustada prof. Grebjonkini kogu koostist ning esile tõsta selle väärtuslike osa. Olen veendunud, et selline hiline ekspertiis on siiski vajalik selleks, et aru saada, millega õigupoolest rikastus Rahvusraamatukogu tänu prof. Grebjonkini kogu omandamisele.

Kui raamatukaupmees raamatulukku kippus (Jüri ja Gustav Väänja, alias Rosenbergid)

Liivi Aarma

Tallinna Ülikool

Eesti ärkamisaegses ajaloos on tänapäevalgi suhteliselt palju valgeid laike. Tundub, et nii lähedane aeg ei tohiks tekitada uurijatele erilisi raskusi, sest näiteks võrreldes näiteks 17. sajandiga on 19. sajandi kohta suhteliselt rohkesti ajaloolist ainet. Samas on see ajastu omamoodi olnud peidetud, s.t inimesed, kes juba tollal löid kaasa ajakirjanduses, on seda teinud kas anonüümselt või on kasutanud oma nime asemel suurtähti või tähe kombinatsioone ning seetõttu on nende identiteedi leidmine raskendatud või lausa võimatuks muutunud.

Üheks selliseks kadunud isikuks on Eesti retrospektiivses rahvusbibliograafias omal ajal tuntud rahvusliku liikumise üks juhtivamaid tegelasi kooliõpetaja Jüri Rosenberg. Teda ei maini 2010. aastalilmunud Eesti kooli ajaloo II köide (nagu ka sedagi, et 1866. aastast tegutses Tallinnas eestikeelne kool), Mart Laari raamat „Äratajad”, Ea Janseni käsitlused jt.

Midagi ei teata ka tema raamatukaupmehest venna Gustavi kohta täpsemalt retrospektiivses rahvusbibliograafias. Esimese Eesti Vabariigi ajal on Jüri Rosenbergi ja Carl Robert Jakobson omavahelist seotust käsitlenud arhivist Rudolf Kenkmaa. Friedebert Tuglas on teda Eesti

Kirjameeste Seltsi käsitluses omas ajas tähtsaks tegijaks pidanud. Samas on retrospektiivne rahvusbibliograafia Jüri Rosenbergi, kes oli 19. sajandi teisel poolel luuleraamatute ja ajalooliste tekstide autor, üldsegi ära kaotanud. Tema raamatud on nii oma venna Gustavi kui ka Karksi-Halliste köstri Georg Rosenbergi kontosse kantud.

Muidugi on selleks põhjuseks see, et Rosenbergide perekonnanimi oli üldiselt levinud ning kindlate andmete puudumisel on raske konkreetseid isikuid kindlaks määrata ja nende kohta materjali koguda. Vennad said nimepanemise aegu perekonnakonnanimeks Väänja (Vaenja, Vänjas).

Tegelikult on ettekandja huvi vendade Vänja-Rosenbergide vastu kümmekond aastat tagasi tekkinud, kuid alles nüüd on õnnestunud nende tegevuse andmed enam-vähem kokku koguda ja seetõttu saabki võimalikuks käesolev ettekanne. Ettekandes käsitletakse vendade võitlust oma õiguste eest mõisnike ja valitseva võimu vastu, nende eluteed Eestis ja Peterburis ning pärast Venemaalt tagasipöördumist jällegi Eestis.

Keskaegsete pärgamentkäsikirjade fragmendid

Tartu ülikooli raamatukogus.

Esialgne ülevaade.

Kaspar Kolk

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Pärast trükikunsti kasutuselevõttu Euroopas 15. sajandi keskel hakkasid keskaegsed pärgamentkäsikirjad ajapikku mittevajalikuks muutuma. Paljud käsikirjad võeti köitest lahti ning üksikuid pärgamendilehti või neist lõigatud tükke kasutati peamiselt 16.–17. sajandil, üksikjuhtudel aga hiljemgi mitmel eri moel raamatute, dokumendikaustade või uute paberkäsikirjade köitmisel. Sel moel säilinud pärgamentkäsikirjade fragmentide tähtsust keskajal käibel olnud tekstide ajaloo uurimise jaoks hakati märkama juba alates 18. sajandist ning sellest ajast peale on neid fragmente ka vähehaaval köidetest eraldatud. Tartu ülikooli raamatukogus algatas pärgamendifragmentide eraldamise köidetest tõenäoliselt 1920. aastail Friedrich Puksoo, kes oma õppereisil Soome oli tutvunud Helsingi ülikooli raamatukogu rikkaliku fragmentikoguga. 1991. a koondati Puksoo ajal eraldatud ning hiljem köidete restaureerimise käigus leitud käsikirjafragmendid raamatukogu manuskriptide kogus nelja säilikusse, kuhu kuulub fragmente 72 erinevast käsikirjast. Lisaks on praeguseks avastatud ning koondatud käsikirjade ja haruldaste raamatute kogusse 69 köidet raamatuid ja uusaegseid käsikirju, mille kaantena, kaane kattelena või kaanetaidiseks on kasutatud suuremaid pärgamentkäsikirjade fragmente, mida aga köitest seni eraldatud ei ole.

Nagu keskaegsete käsikirjade kogude puhul tavaline, pärinevad ka Tartu ülikooli raamatukogu fragmendid enamasti hiliskeskajast, 13.–15. sajandist; varaseimad fragmendid pärinevad 9.–10. sajandist. Enamus fragmente pärineb liturgilistest raamatutest (missaal, breviaar, leksionaar, antifonaar), palju on ka muud vaimuliku sisuga kirjandust (piibel, jutlused, pühakute elulood, teoloogilised traktaadid), vähem juriidilist ning hoopis vähe ilu- ja teaduskirjandust. Keele poolest on valdavas enamuses ladinakeelsed fragmendid, vaid mõni on saksa-, prantsuse- või heebreakeelne. Kuna raamatukogu vanemaist raamatuist suurem osa pärineb Saksamaalt, on ka kõige rohkem käsikirju, mida on kasutatud nende köitmisel, kirjutatud Saksamaal; leidub ka üksikuid tõenäoliselt Vanal-Liivimaal kasutatud või isegi siinmail kirjutatud käsikirjade fragmente.